

Ситник О. М.,

*д.і.н., доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права
Донецького юридичного інституту МВС України*

ОСОБЛИВОСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ІДЕОЛОГІЇ БІЛЬШОВИЗМУ В КОНТЕКСТІ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОГО РОЗВИТКУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Анотація. Дана стаття висвітлює процес формування ідеології більшовизму з огляду на ті суспільно-політичні та державно-правові умови й обставини, що існували в Російській імперії на початку ХХ століття. Досліджується характер російського царизму в останній період його існування. Особлива увага приділена ідеологічній програмі більшовиків, що забезпечила їм значний успіх на перших етапах боротьби за владу.

Ключові слова: ідеологія більшовизму, марксизм, комунізм, самодержавство, світова революція, соціалізм.

Постановка проблеми. Трагічна історія України періоду першої половини ХХ століття, значною мірою, була зумовлена поширенням більшовицької ідеології. Низький рівень національного самоусвідомлення більшості українців Наддніпрянської України, внаслідок слабкого культурно-просвітницького розвитку, брак політичної волі та досвіду державотворення в очільників УНР; велике довір'я до соціалістичної пропаганди, критичний стан духовності народу, внаслідок заформалізованості православної віри, все це та низка інших чинників, привело до утвердження в Україні ідеології більшовизму з усіма впливаючими наслідками. Причини цього, як і сам процес розвитку більшовицької ідеології, є предметом нагального дослідження з огляду на небезпеку реанімації небільшовизму у вигляді сучасних авторитарних тенденцій.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. Витоки ідеології більшовизму пов'язані не тільки з марксизмом і не лише з революційно-демократичним і народницьким рухом у Росії ХІХ століття. Вони певною мірою сягають кількох століть Російської імперії. Незважаючи на те, що більшовицькі лідери ставилися вороже до російського монархізму, традиції останнього досить тісно

переплелися з більшовицькою ідеологією. П. Штепа навів низку свідчень зарубіжних авторів щодо імперського характеру Москви, котра змінивши назву «монархізм» на «більшовизм», не змінила мети — нав'язування власних уявлень про суспільний і політичний лад усьому світові [1, 272, 273]. Особливо ж настирливим це нав'язування було по відношенню до сусідніх народів, і насамперед — українців.

Аналізуючи ідеологію більшовизму, Є. Маланюк влучно зауважив, що вже в перших проявах більшовизму російський народ відчув традиційних дух автократії, дух історичного царизму, котрий росіянину істотно рідний. Відтак, російська революція, являючись по суті розпадом імперії, знайшла в більшовиках зміну обслуги, імперської машини. Оскільки її вже були не здатні обслуговувати здегенеровані нащадки історичного, досить ослабленого різного роду впливами, «служилого дворянства» [2, 138]. Є. Сверстюк зауважив, що більшовизм не випадково прищепився в Російській імперії, там де особа була зневажена віками. Саме тому поява комуністів не викликала рішучого опору. У Російській імперії століттями культивувалася мова казенної брехні як мова деспотизму. Тому доведена більшовиками до принципу «жизнь во лжи» не викликала в масі великого опору. Та й в імперії, де тотальне закріпачення й рабство перейшло в ХХ століття, легко було зберегти це рабство та полон страху під модною назвою «комунізм». Вихованці рабів стали ідеологами, обдурений народ прийняв демагогів як нове начальство [3, 722], а сліпа довіра українських патріотів російським соціал-демократам неминуче вела до повного запанування в Україні більшовизму спочатку як ідеологічного явища, а відтак — його до поступового проникнення в усі сфери суспільного життя. Наслідки цього для України стали

воістину трагічними й привели до знищення більшовиками значної частини української нації, зокрема тієї її частини, яка їм вірила.

Однією з суттєвих передумов появи більшовизму було поширення соціалістичних ідей. М. О. Бердяєв відзначив три стадії розвитку їх в Росії: утопічного соціалізму, народницького соціалізму та наукового або марксистського соціалізму [4, 27]. Зумівши скористатися «брендом» соціалізму більшовики були надто далекі від втілення в життя навіть його основ, не говорячи вже про комуністичні ідеї. У своїй незавершеній статті «Исторический смысл событий в России» В. І. Вернадський підкреслив безпосередню залежність соціалізму від науки та наукового мислення [5, 526, 527]. Підкоривши науку ідеологічним догмам, більшовики фактично нівелювали не лише справжню сутність науки, але й деформували дійсний зміст соціалізму.

Викладення основного матеріалу. Від початку ХХ століття ідеологія більшовизму досить швидко опанувала найбільш радикально настроєні щодо російського царизму суспільні верстви. Всі спроби протидії поширенню та активізації більшовизму, поряд з іншими соціал-демократичними та соціал-революційними напрямками, що їх робили царські урядовці, були або неефективними, або ж незавершеними. Також безрезультатними виявилися їхні намагання реформувати царизм, з метою запобігання революційних зрушень. Так, С. Вітте зробив спробу еволюційно перетворити, за висловом Є. Маланюка, неорганічно-механічну Росію на централізовано-монархічний «Bundesstaat германського типу — при допомозі — і в цім таївся трагічний парадокс! — саме автократично-всемогутнього історичного царизму» [2, 198]. І хоча С. Ю. Вітте, німець за походженням і європеєць за вихованням і освітою, все ж досить добре знав природу й дух російського народу та його влади (наприклад, пануючу в імперії релігію він досить точно й влучно називав «православним поганством»). Незважаючи на це, він, однак, не зміг повністю осягнути історичний характер російського монархізму, ідеологічний зміст царизму й технічну систему царату [2, 199]. П. А. Столипін також своїми військово-політичними та соціально-економічними реформами прагнув підірвати ґрунт у революційно настроєних сил. Однак цілком передбачуване

вбивство Столипіна одним із його політичних опонентів Багровим фактично розчистило шлях більшовизму до захоплення влади.

П. Столипін був російським націоналістом [6, 27]. Вважаючи українців (як, до речі, і євреїв) «інородцями», він, при цьому, розглядав Україну як невід'ємну частину «єдиної, неделимої Росії» [7, 61, 101]. Є. Чикаленко у своїх спогадах відзначав, що в той час крайні праві, чорносотенці, гостро та брудно боролися з українством, виходячи з того, що в Росії повинен бути «один царь, одна вера и один народ»; ліберали протидіяли делікатніше, але твердо стояли за «единую, неделимую Россию» і боялися всього того, що загрожує її цілості; а крайні ліві гаряче виступали проти національних рухів «во имя единства пролетариату». Як тільки українство піднімало голову та виявляло претензії навіть тільки на самостійне культурне життя, тоді всі ворогуючі між собою російські партії й течії об'єднувалися в боротьбі з українським рухом, виступаючи проти українства єдиним фронтом [8, 301]. Слід особливо підкреслити, що сповідуючи великодержавну політику, Столипін брав безпосередню участь у переслідуванні української культури (закон-циркуляр П. Столипіна від 1910 року). І це був один із прогресивніших державно-політичних діячів Росії. У цілому ж, ставлення Великої Росії до України було пронизане шовіністичними настроями.

Столипін, як і цар Микола II, прагнув до зміцнення самодержавства та самостійної російської стратегії [9, 135]. При тому, що П. Столипін міг бачити далі й глибше, ніж інші представники правлячої еліти, його трагедія полягала в тому, що владоможці, насамперед, Микола II, не бажали мати в своєму колі державного діяча, який переважав їх за особистими якостями [10, 78]. Одночасно проти П. Столипіна були радикально налаштовані й більшовики. На думку П. Балея, реформи цього діяча викликали побоювання Леніна стосовно того, що втілення в життя проєктів Столипіна могло б зробити аграрну програму соціал-демократів з 1906 року неактуальною й не затребуваною для пропаганди серед селян [11, 29]. Згідно переконання Є. Маланюка, саме царизм і революціонери, через свого спільного агента, вдалися до знищення і П. Столипіна й, зрештою, — до нищення національного духу власного народу. Характерним є те, що

найбільшою мірою втрата П. Столипіна відчувалася в Україні: селяни були йому вдячні за полегшений шлях щодо господарського вивільнення з пут імперії, українське дворянство бачило в ньому державного діяча, який міг би цю імперію оздоровити й зробити її (хоч на певний час) життєздатною [2, 204]. Згодом, вже під час першої світової війни, Микола II замість того, щоб прокласти місток між владою та найпередовішими елементами суспільства, захопився за монархо-популістську утопію «царя-батечка, командира армії свого доброго селянського народу» [12, 55]. Таким чином, російська влада, сама того не бажаючи, фактично сприяла активізації революційних сил. Саме прогниле самодержавство створювало значні передумови для зміцнення більшовизму у Росії.

Роз'їдена корупцією та казнокрадством, зрощеністю буржуазних підприємців із державним апаратом, російська військово-політична система напередодні та під час Першої світової війни перебувала в стані стагнації. Царська сім'я лише покривала ці прояви. Для багатьох російських дворян-патріотів така ситуація була нестерпимою. Вбачаючи чи відчуваючи в більшовиках ту нову імперську силу, яка спроможна створити більш ефективну централізовану державно-правову систему та створити нову ідеологію замість застарілої «православ'я — самодержавство — народність», найбільш активні прихильники радикальних змін із середовища військового дворянства вирішували примкнути до нової влади.

Згідно твердження Е. Карра, економічна відсталість Росії полегшила шлях для політичного триумфу революціонерів, оскільки їм протистояли лише залишки пережитків феодалізму та нерозвинений й ще неефективний капіталізм. Але ця ж обставина зробила наступну роботу соціалістичного будівництва значно складнішою, оскільки належало будувати нове соціалістичне суспільство без міцного демократичного й капіталістичного фундаменту, наявність котрого марксистська теорія вважала обов'язковою умовою [13, 157]. Фактично, економічних підстав для соціалістичного будівництва не було. Натомість більшовики прагнули надолужити це своєю ідеологією.

Життя «інородців» або «неистинно русских» в Російській імперії регламентувалось

обмеженнями й заборонами. До «нерусских» не було жодного іншого ставлення, окрім як у вигляді «питань», — українського, єврейського і т. д. І якщо українців просто не визнавали як народ, то ситуація з євреями була дещо іншою. «Недоліком» останніх, майже вродженою їхньою хібою було те, що вони не здатні були асимілюватися. А тому євреї підлягали «знешкодженню», котре на практиці зводилось до утворення так званої «смуги осілости» та до періодичних погромів у ній [14, 63]. Така політика царизму привела до того, що саме євреї стали чи не найбільшими його ідеологічними противниками. А насильство щодо них породило набагато більшу хвилю насильств, котрі чинились «чекістами» (серед яких домінували євреї) як у період громадянської війни, так і після неї.

Було б однобоко вважати, що трагічна доля України, як до речі й Росії, внаслідок подій революції та громадянської війни була зумовлена лише роллю більшовиків. На думку очевидців тих подій (Р. Гуля, О. Спиридовича та ін.), значну долю відповідальності має нести дворцова камарилья Миколи II, яка «в зародку задушила» проект багатопартійної системи в державі, поданий П. Столипінін царю, але не підписаний через відмову останнього. Цей проект, відсікаючи екстремістські партії (есерів-максималістів, більшовиків, анархістів, вірменський «Дашнакцютюн» та ін.), передбачав законодавчу легалізацію всіх інших поміркованих політичних партій у Думі та в країні, включаючи й польських, литовських, грузинських, фінських та українських націоналістів. Протягом 1908-1913 років жандармська «охоронка» звела активність усіх радикальних елементів у Росії до мінімуму. Проте, камарилья Миколи II, відсторонивши Вітте, ліквідувавши Столипіна, створивши распутінщину й сухомлінівщину, створила значні передумови для приходу до влади «тимчасових» О. Керенського та інших, які остаточно розчистили шлях до влади більшовикам. Але найбільш роковим рішенням камарильї було втратити непідготовлену Росію в першу світову війну. І якби не це рішення, ніякі більшовики ніколи б не захопили владу [15, 19-21]. Особливо критичною для російського царизму стала ситуація з Г. Распутінін — політичним авантюристом, що видавав себе за святого. За свідченням очевидця тих подій, практикуючого

юриста й вченого-правника Б. С. Утевського, Г. Распутін був лише породженням розкладу російської монархії. Не Распутін породив розбещеність існуючих звичаїв, а ці звичаї породили Распутіна [16, 87]. Отже, перемога більшовиків у Росії була досить закономірним результатом моральної та духовної деградації царської камарильї.

Відсталість і розтління самодержавної монархії стали особливо помітними у період Першої світової війни. Скориставшись військово-політичною, соціально-економічною та духовною кризою (вихолощення духовної сутності та заформалізованість православної релігії), більшовики все більшою мірою розширювали свою діяльність, особливо в ідеологічному та агітаційно-пропагандистському плані. Однак для захоплення влади в країні цього було замало. Важливою залишалася, насамперед, зовнішня допомога, оскільки на підтримку ще слабозвишеного вітчизняного пролетаріату розраховувати було сумнівно.

Комуністи захопили владу в Росії, будучи зовсім не готовими ні до управління державою, ні до ведення господарства. Це були підпільні «інтелігенти», «старі нелегалісти», «комуністичні літератори», «професійні журналісти», які звикли розмовляти, писати партійні статті й сидіти по в'язницях [17, 49]. Розвиваючи ідеологію більшовизму, В. Ленін вважав, що саме прошарок професійних революціонерів стане ядром керівного апарату майбутньої держави диктатури пролетаріату. Екстремальні умови існування ленінської партії на початку ХХ століття та її відверта спрямованість на захоплення влади революційним шляхом привели до звуження демократичних принципів у діяльності партії, формування нелегальної структури професійних революціонерів і вироблення в них апаратних навичок.

Особлива небезпечність більшовизму полягала в тому, що він став ідеологією геополітичного виміру, спрямованої не лише на знищення духовних і національних святинь, а й на небачений досі в історії експеримент із людством.

Серед іншого, був запущений механізм створення макромоделі економічного, фінансового й політичного вилучення з геополітичної гри ключової держави за допомогою швидкоплинного захоплення в ній політичної влади навіть і нетрадиційного для того часу

типу. За цією моделлю такому державному новостворенню відводилася насамперед роль об'єкта перерозподілу наявних фінансів, а також постачальника на світовий ринок різноманітних сировинних ресурсів [18, 56, 57]. Подібного роду моделі використовувалися й пізніше. У цій ситуації Україні відводилася роль периферії, затиснутої між імперськими центрами. Ігнорувалися столітні українські традиції політико-правової думки. Натомість суспільно-політичне життя опановували новомодні ідеологеми та ідейно-політичні течії марксистського та соціалістичного характеру. Останні досить агресивно ставились до проявів національного й духовного спрямування, які не були знищені державним бюрократичним апаратом царизму та пов'язаними з ним шовіністичними тенденціями. Особливою активністю відзначалася ідеологія більшовизму, котра стала своєрідним продовженням великоросійського самодержавства, увібравши в себе низку ознак догматизму, авторитарного вождизму й цинічного ставлення до людської гідності, прав і свобод особи.

У «Квітневих тезах» Леніним було закладено ідеологічну програму більшовиків, що передбачала насамперед побудову «держави-комуни», націоналізацію землі та створення радянських господарств. Спочатку в «Квітневих тезах», а згодом в роботі «Держава і революція» Ленін досить примітивно й схематично інтерпретував хід історії: буржуазна революція — це перший етап революції, після чого має послідувати диктатура пролетаріату, котра, в свою чергу, повинна покласти початок побудові безкласового суспільства [19, 127, 261, 322]. Так схематичний підхід в історії визначив мету та сенс суспільного розвитку. Тепер кожний знав, що прогресивно, а що реакційно. Часто навіть противники Леніна починали мислити категоріями буржуазної та пролетарської революції. Вони лише відчували, як на них нестримно накочується колесо світової долі й ставали беззахисними перед примітивним популізмом Леніна [20, 40]. На думку Й. Баберовскі, від самого початку експеримент більшовиків тримався на ідеологічних обіцянках. Ленін у брошурі «Держава і революція» віщував про диктатуру пролетаріату та навіть фантазував про відмирання права та державного апарату з туманними вказівками, як таку програму здійснити. Економіка

мала бути організована за «зразком пошти», державний апарат мав бути обмежений лише репресивними функціями, без яких годі обійтися. «Все суспільство буде однією конторою і однією фабрикою з рівністю праці і рівністю плати». За умов комуністичного суспільства «всяка письменна людина», якій «доступні знання чотирьох арифметичних дій і видання відповідних розписок», братиме участь в керуванні державою. Й оскільки Ленін дивився на право і закони не інакше, як на репресивний рефлекс економічних відносин, формальні елементи, що гарантували людське життя, для нього нічого не означали. Право, яке для нього було інструментом пригноблення як у буржуазному, так і в пролетарському суспільстві, у комуністичному суспільстві мало відмерти. Те, що містилося на сторінках «Держави і революції» та інших творів більшовицької релігії, не залишалось осторонь. Воно не лише проникло в мову революціонерів, але також надало їхньому світогляді життєвий напрямок і, зрештою, мотивувало та виправдовувало їхнє свавілля. Те, що сьогодні може видаватися абсурдним, для більшовиків було дією, викликаною вищим розумом; воно було раціональним, оскільки саме воно наповнювало сформульовані постулати [21, 30]. Всупереч упередженій думці про прозорливість чи навіть геніальність Леніна, можна привести низку прикладів безпідставності тверджень у його роботах. Наприклад, у праці «Держави і революція» він, вслід за Енгельсом, розвивав думку про немовби неминучість відмирання держави вслід за зникненням класів [19, 258]. Більш того, робота «Держави і революція» зробила антидержавність органічною частиною ортодоксальної більшовицької ідеології, хоча вона й залишалася нереалізованою обіцянкою після 1917 року [22, 70]. Аналогічними були й інші ідеї, наприклад про неминучість світової революції.

Старий соціал-демократ Г. Соломон, який особисто добре знав В. Леніна, у грудні 1917 року мав розмову з останнім про долю революції та Росії. Соломона вразила насамперед категоричність, з якою Ленін твердив про завдання світової революції [23, 153]. Леніну було цілком байдуже, скільки знадобиться людських життів, щоб здійснити «світову революцію». Важливо було досягнути заповітної мети — захопити владу. І ще задовго

до світової війни (ще в 1908 році) він ставив питання про «всесвітню революцію пролетаріату» [24, 110, 111]. Аналогічною була позиція і в Л. Троцького. Його життєвим кредо було: «Тільки світова революція може привести до революції Росії». Ця нав'язлива ідея переслідувала Троцького до кінця життя [25, 126]. Р. Паклен (Р. Бжеський) відзначив, що більшовики прагнули не просто реанімувати Російську імперію, змінивши православ'я на нову релігію — комунізм, вони на його основі будували нову, імперську ідеологію. У її основу було покладено ідею «пролетарі всіх країн єдналися», що виразно засвідчила мету більшовизму — створення світової імперії «пролетарів» з центром у Москві [26, 34, 35]. Ленін добре знав, з якої країни слід почати поширення, за його висловом, «бацил більшовизму» по всьому світу. І як тільки трапилась вдала нагода на початку весни 1917 року, в Росію ринув потік так званих революціонерів-емігрантів, кримінальних елементів. У «запломбованому» вагоні і дещо пізніше іншим потягом через Німеччину та Болгарію в Росію прибувають політичні авантюристи та злодії, щоб захопити владу. Очолив похід цієї міжнародної злочинної організації в Росію палкий владолубець Володимир Ульянов. А захопивши владу, Ленін зводить терор і насилля у ранг державної політики. Ленін створював у Росії авторитарний лад. Більше того, в міру зміцнення своєї влади, він став експортувати своє дітище — більшовизм у країни Заходу та Сходу, називаючи цю політичну диверсію «світовою революцією» [24, 110, 112, 113]. Ідея світової революції стала однією з найбільш актуальних тем у середовищі більшовицьких ідеологів. Вона давала привід не лише до гострих дискусій, а й відвертої боротьби в їхньому середовищі.

Більшовицька ідеологія, котра прикривалась демагогічними гаслами, являла собою суміш утопічних соціалістичних концепцій, вироблених і поширених у Західній Європі соціалістичних учень і пристосованих на російському феодально-самодержавному ґрунті, і традиційного для російського визвольного руху державницького централізму й шовінізму, котрий обґрунтовував свої імперські забаганки централістичними марксистськими концепціями та стверджував, що для блага всіх трудящих потрібна світова революція,

бо пролетаріат усіх країн не має своєї батьківщини. Отже, не було сенсу боротися й за утвердження будь-якої національної держави, освіти, культури. Крім того, російські соціалісти, що створили більшовицьку партію та витворили відповідну ідеологію, увібрали в себе агресивний російський експансіонізм [27, 4]. При цьому ідеологія в російських більшовиків, зазвичай, не розходила з практикою. Насамперед це стосувалося реалізації їх завдань і прагнень стосовно захоплення влади в країні.

Висновки. Протягом свого існування більшовизм все більше віддалявся від теорії марксизму, а його здатність вирішувати реальні проблеми життя декларованими комуністичними гаслами та обіцянками ставала все меншою. Відтак, цілком очевидною була утопічність і нежиттєздатність більшовизму, особливо без застосування силових методів у політиці та економіці. Саме при ознайомленні з творами Леніна стають зрозумілими витoki антигуманної сутності більшовицької ідеології. Його вчення наскрізь пронизане людиноненависницьким характером: в жертву ідеям. Основою ж ідеології більшовизму була ленінська теорія терору.

Як і в попередні епохи, для Росії характерним є знищення індивідуальності, заперечення права приватної власності як основи особистої свободи, що, в свою чергу, потребує величезного поліційно-карального апарату та активне здійснення широкомасштабного терору.

Ідеї Маркса та Леніна про «відмирання» буржуазного права при наближенні до «повного комунізму» принципово виключали саму можливість якого-небудь постбуржуазного права у вигляді, скажімо, «пролетарського права» чи «соціалістичного права». Це було унеможливлено відсутністю теоретичних положень для такого «права» вже в силу соціально-історичного характеру марксизму-ленінізму. Різного роду революційні трибунали й позасудові «трійки» вершили власне «право» на свій розсуд. Ідеологія заміняла право, і таврування класових ворогів було важливішим, ніж справедливість.

Значний успіх більшовиків був уможливлений їхньою ідеологією, котра, попри свою демагогічність і неконструктивність, змогла на перших порах повернути значні народні маси. Навіть несприйняття широким загалом

українського селянства соціалістичних і комуністичних ідей з їх утопічними обіцянками тотальної зрівнялівки та справедливості, не відвернуло трагічної участі України в кривавому більшовицькому експерименті. Значна доля вини у цьому лежить на українських політичних лідерах, які, попри свою освіченість і знання, переважно не змогли зрозуміти лицемірну сутність більшовицької пропаганди й організувати належний захист українських земель від більшовицької агресії та унеможливити активне поширення більшовицької ідеології в Україні. Більше того, вони не змогли створити дієвої альтернативи останній у вигляді власної національної чи державницької ідеології.

Література:

1. Штепа П. Московство / П. Штепа. — Вид. 3-е. — Дрогобич : Відродження, 2000. — 352 с.
2. Маланюк Є. Книга спостережень / Є. Маланюк. — Торонто : Гомін України, 1966. — Т. 2. — 480 с.
3. Сверстюк Є. На святі надій: Вибране / Є. Сверстюк. — К.: Наша віра, 1999. — 784 с.
4. Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма / Н. А. Бердяев. — [репринтное воспроизведение издания УМСА-PRESS, 1955 г.]. — М.: Наука, 1990. — 224 с.
5. Вернадский В. И. Начало и вечность жизни / В. И. Вернадский — М.: Сов. Россия, 1989. — 704 с.
6. Шубинской Н. Жизнь и деятельность П. А. Столыпина / Н. Шубинской // Столыпин П. А. — жизнь и смерть за царя; сост. З. М. Чавчавадзе. — М.: Рюрик, 1991. — С. 8-29.
7. Украинский вопрос / [Б. А.]. — СПб.: Украинская жизнь, 1914. — 133 с.
8. Чикаленко Є. Х. Зібрання творів : в 7 т. / Є. Х. Чикаленко. — К.: РАДА, 2003. — Т. 1 : Спогади. Уривки з моїх споминів за 1917 р. [Коментарі авторські]. — 2003. — 432 с.
9. Попович М. В. Червоне століття / М. В. Попович. — К.: АртЕк, 2007. — 888 с.
10. Зырянов П. Н. Петр Аркадьевич Столыпин / П. Н. Зырянов // Россия на рубеже веков: исторические портреты. — М.: Политиздат, 1991. — С. 48-78.
11. Балеї П. Обезвласнене суспільство. Марксизм: утопія в теорії і терор у практиці / П. Балеї. — 2-е вид. — К.: Смолоскип, 2003. — 730 с.
12. Верт Н. Держава проти свого народу / С. Куртуа, Н. Верт, Ж.-Л. Панне [та ін.]; пер. з франц. Я. Кравець // Чорна книга комунізму. Злочини, терор і репресії. — Львів: Афіша, 2008. — С. 47-241.
13. Карр Э. История Советской России / Э. Карр; пер. з англ. З. П. Вольская, О. В. Захарова, Н. Н. Кольцов. — Кн. 1 : т. 1 и 2. Большевицкая революция. 1917-1923. — М.: Прогресс, 1990. — 708 с.
14. Україна: політична історія. XX—початок XXI ст. / редрада: В. М. Литвин (голова) [та ін.]; редкол.: В. А. Смолій, Ю. А. Левенець (співголови) [та ін.]. — К.: Парламентське вид-во, 2007. — 1028 с.
15. Сироткин В. Г. Жандарм, история и «агенты влияния» / В. Г. Сироткин // Спиридович А. И. Большевицизм от зарождения до прихода к власти. — М.: Эксмо, Алгоритм, 2005. — 512 с.
16. Утевский Б. С. Воспоминания юриста: Из неопубликованного / Б. С. Утевский. — М.: Юрид. лит., 1989. — 304 с.

17. Ильин И. А. О России / И. А. Ильин. — М. : Студия «Тритэ» Никиты Михалкова «Российский архив», 1996. — 65 с.
18. Хижняк І. Національний вимір у передумові виникнення голодомору 1932-33 років в Україні / І. Хижняк // Кому був вигідний голодомор? — К. : МАУП, 2004. — С. 55-62.
19. Ленин В. И. Избранные сочинения : в 10-ти т. / В. И. Ленин — М. : Политиздат, 1986. — Т. 7 : Март-октябрь 1917. — 635 с.
20. Линденберг К. Технология зла. К истории становления национал-социализма / К. Линденберг ; пер. с нем. А. Розанова. — М. : Энигма, 1997. — 112 с.
21. Баберовскі Й. Червоний терор. Історія сталінізму / Й. Баберовскі ; пер. з нім. О. Маєвський. — К. : К.І.С., 2007. — 248 с.
22. Коэн С. Бухарин. Политическая биография. 1888-1938 / С. Коэн ; пер. с англ. Е. Четвергова, Ю. Четвергова, В. Козловського. — М. : Прогресс, 1988. — 574 с.
23. Соломон Г. А. Среди красных вождей / Г. А. Соломон. — М. : Современник-Росинформ, 1995. — 512 с.
24. Арутюнов А. А. Ленин. Личностная и политическая биография (Документы, факты, свидетельства) / А. А. Арутюнов. — М. : Вече, 2003. — Т. 2. — 480 с.
25. Салганик Е. Л. Выродок истории / Е. Л. Салганик. — М. : Евразия+, 2000. — 368 с.
26. Бжеський Р. (Паклен Р.) «Біла книга». Національна і соціальна політика советів на службі московського імперіалізму / Р. Бжеський (проф. Р. Паклен). — К. : Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2008. — 216 с.
27. Іванченко Р. П. Українська державність в 20-90-х рр. / Р. П. Іванченко. — К. : МІЛП, 2000. — 256 с.

Сытник А. Н. Особенности эволюции идеологии большевизма в контексте политико-правового развития российской империи начала XX века

Аннотация. Данная статья освещает процесс формирования идеологии большевизма, учитывая те общественно-политические и государственно-правовые условия и обстоятельства, которые существовали в Российской империи в начале XX века. Исследуется характер российского царизма в последний период его существования. Особое внимание уделено идеологической программе большевиков, которая обеспечила им значительный успех на первых этапах борьбы за власть.

Ключевые слова: идеология большевизма, марксизм, коммунизм, самодержавие, мировая революция, социализм.

Sytnyk A. N. Specific features of the ideology of bolshevism in the context of the legal-political development of the russian empire of the early twentieth century

Summary. This article highlights the process of formation of ideology of Bolshevism in view of the socio-political and state-legal conditions and circumstances, which existed in the Russian Empire in the early twentieth century. Examines the nature of the Russian tsarism in the last period of its existence. Special attention is paid to the ideological programme of the Bolsheviks, which provided them a success in the first stages of the struggle for power.

Keywords: ideology більшовиму, Marxism, communism, autocracy, the world revolution, socialism.